

УДК 346.7:(351.864:623)(477)

Марія Потьомкіна,

*здобувач кафедри господарського права та процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ. ЧАСТИНА ПЕРША

Статтю присвячено з'ясуванню сутності оборонно-промислового комплексу в господарсько-правовому аспекті. Досліджено питання, що становлять підвалини господарських правовідносин у галузі оборонної промисловості України, зокрема поняття «оборонно-промисловий комплекс» та ті, що нерозривно пов'язані з останнім, з'ясовано його ознаки, структуру в цілому та її особливості, визначено коло учасників правовідносин у цій сфері. Запропоновано зміни до чинного законодавства.

Ключові слова: оборонно-промисловий комплекс України, озброєння, зброя, суб'єкти оборонно-промислового комплексу, підприємства оборонно-промислового комплексу, суб'єкти управління в оборонно-промисловому комплексі.

Аналіз досліджень і публікацій. У науковій літературі правові проблеми функціонування оборонно-промислового комплексу, загально-історичний, правовий та переважно економічний аспекти розглядалися, зокрема, у дисертаціях В. І. Мунтіяна (1994 р.), С. В. Проскуркіна (2001 р.), П. П. Стичішина (2001 р.), Г. І. Мазурова (2002 р.), В. М. Бегми (2004 р.), І. М. Ткача (2008 р.), В. Г. Ярового (2008 р.), І. В. Барановської (2009 р.), М. Ю. Завгородньої (2010 р.), А. В. Семенишина (2014 р.), Н. М. Скляр (2015 р.), Е. Г. Бойченко (2015 р.). Однак, як правило, дослідження стосувалися історичного досвіду трансформації ОПК України, стратегії розвитку оборонної промисловості в контексті державного регулювання національної економіки, організаційно-методичного забезпечення, стратегічного управління та напрямів удосконалення зовнішньоекономічної діяльності ОПК України, інвестиційно-інноваційної стратегії розвитку ОПК, структурного реформування економіки та економічних аспектів реструктуризації оборонно-промислового комплексу України, правового регулювання господарської діяльності військових частин Збройних Сил України.

Господарсько-правові аспекти реформування оборонно-промислового комплексу розглядалися у дисертації А. В. Семенишина, але за межами дослідження залишилися, зокрема, визначення понять, які становлять підвалини діяльності оборонно-промислового комплексу України, а саме як такий його склад, ознаки, та, насамперед, доктринальне визначення поняття «оборонно-промисловий комплекс України», та інших, що становлять основу правовідносин у цій сфері.

Метою статті є дослідження проблематики сутності оборонно-промислового комплексу України в господарсько-правовому аспекті, а саме надання визначення його поняття, ознак, структури в цілому та її особливостей, визначення кола суб'єктів господарювання та таких, що мають управлінські повноваження щодо останніх, а також тлумачення понять, що є основоположними для здійснення господарських правовідносин у сфері оборонної промисловості.

Виклад основного матеріалу. Оборонна промисловість є розвинутою галуззю економіки України та однією з найприбутковіших, а мережа підприємств – досить розгалуженою. З огляду на наявність недосконалої нормативної бази, яка регулює господарську діяльність суб'єктів оборонно-промислового комплексу України, відразу ж виникає бажання запропонувати її перегляд у світлі сучасних тенденцій до спрямованості України до Євroatлантичного альянсу.

Разом із тим вважаємо, що, перш ніж розглядати засади реформування оборонно-промислового комплексу України, варто з'ясувати його правову природу, ознаки та основні складники. Адже, незважаючи на реформування окремих інститутів, певні проблеми в правовому регулюванні діяльності суб'єктів оборонно-промислового комплексу України залишаються не вирішеними, зокрема термінологічний арсенал та ключові дефініції, що становлять основоположну базу для правовідносин у сфері ОПК, а саме: поняття «озброєння», «зброя», «оборонно-промисловий комплекс України», «суб'єкти оборонно-промислового комплексу», «підпри-

емства оборонно-промислового комплексу», «суб'єкти управління в оборонно-промисловому комплексі».

Вивчаючи питання законодавчого та науково-теоретичного визначення поняття і структури оборонно-промислового комплексу України, ми з'ясували, що ОПК розглядається звужено, без урахування сукупності органів та інших видів суб'єктів управлінських повноважень у цій сфері, різновидів суб'єктів господарювання, що зайняті в даній галузі економіки нині, а також сучасного стану правового регулювання досліджуваного кола осіб та їхньої діяльності. Поряд із цим для широкого розуміння ОПК окремого наукового дослідження потребують такі дефініції, як озброєння та зброя.

Поняття *зброя* визначається в Академічному тлумачному словнику української мови як знаряддя для нападу або оборони; сукупність засобів для ведення війни, бою; озброєння [1, с. 452].

Слід погодитися з Д. В. Тоїчкіним, який визначає *зброю* як узагальнюючу назву знарядь, які використовуються в процесі ведення збройної боротьби з метою нанесення ушкоджень, матеріальних втрат супротивникові, його ліквідації, поразки [2]. Адже зброя включає в себе і вироби військового призначення, і військову техніку. Ці визначення знайшли своє закріплення в Наказі Служби безпеки України «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» 12.08.2005 № 440 [3]. Так, *вироби військового призначення* – це озброєння, боєприпаси, військова та спеціальна техніка, спеціальні комплектувальні вироби для їх виробництва, вибухові речовини, а також матеріали та обладнання, спеціально призначені для розроблення, виробництва або використання зазначених виробів. До *військової техніки* віднесено великий перелік об'єктів, зокрема літаки та гелікоптери бойові, навчально-бойові, спеціальні військові, транспортні, апарати літальні безпілотні; бойові кораблі та катери, кораблі спеціального призначення, судна та катери забезпечення і спеціальні; машини бойові колісні, гусеничні; спеціальна техніка телефонного, телеграфного зв'язку та передачі даних та ін. [3].

Тим же Наказом [3] чітко сформульовані дефініції, які дають змогу зрозуміти межі галузі промисловості, в яких зайняті оборонні підприємства, що входять до складу ОПК України, та те, що є об'єктом їхньої діяльності, а саме: *товари військового призначення* – технології військового призначення – спеціальна інформація в будь-якій формі (за винятком загальнодоступної інформації), необхідна для розроблення, виробництва або викорис-

тання виробів військового призначення та надання послуг військового призначення. Ця інформація може надаватися у формі технічних даних або технічної допомоги: технічні дані – проекти, плани, креслення, схеми, діаграми, моделі, формули, специфікації, програмне забезпечення, посібники та інструкції, розміщені на папері або інших, у тому числі й електронних, носіях інформації; технічна допомога – проведення інструктажів, надання консультацій, здійснення заходів з метою підвищення кваліфікації, навчання, практичного освоєння методів роботи; базові технології – технології, які визначають принцип роботи і використання техніки, та елементи технологій, без яких військова техніка не може бути створена і використана. *Товари подвійного використання* – окремі види виробів, обладнання, матеріалів, програмного забезпечення і технологій, спеціально не призначені для військового використання, а також роботи і послуги, пов'язані з ними, які, крім цивільного призначення, можуть бути використані у військових або терористичних цілях чи для розроблення, виробництва, використання товарів військового призначення, зброї масового знищення, засобів доставки зазначеної зброї чи ядерних вибухових пристроїв, у тому числі окремі види ядерних матеріалів, хімічних речовин, бактеріологічних, біологічних та токсичних препаратів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України [3].

Вважаємо, що викладені категорії понять є обов'язковими для з'ясування з метою чіткого визначення характеристик та меж правовідносин у сфері оборонно-промислового комплексу України.

Отже, найбільш вдалими визначенням категорії «зброя» є визначення, в якому поряд із сукупністю технічних пристроїв та засобів, що застосовується для ураження живої сили противника, його техніки, спорудження та інших цілей під час ведення бойових дій, в данне поняття включається й озброєння, що вказує на нерозривний зв'язок «зброї» та «озброєння». Хоча термін «озброєння» є більш широкою категорією, яка включає в себе не тільки саму зброю, є поняттям комплексним, узагальнюючим, сутність якого полягає не тільки у процесі виробництва та накопичення, а й у тому, що воно є вагомим юридичним інструментом захисту.

Поняття «озброєння» ми знаходимо в Наказі Служби безпеки України «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» 12.08.2005 № 440 [3]. Відповідно, під озброєнням розуміється «озброєння стрілецьке та артилерійське, системи (комплекси) ракетні і ракетно-космічні,

керовані (некеровані) ракети та їх складові частини, комплекси (установки) для їх запуску та складові одиниці до них, засоби керування зброєю (вогнем), системи дистанційного керування ракетами, обладнання для транспортування і обслуговування ракет, апарати торпедні та бомбомети для глибинних бомб» [3]. Подібна дефініція міститься в Інструкції про порядок забезпечення, організації обліку та зберігання озброєння у Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, затвердженій наказом Адміністрації державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 07.12.2015 р. № 753, а саме: «озброєння – стрілецька зброя, холодна зброя, боєприпаси, засоби індивідуального бронезахисту, засоби радіаційного, хімічного, бактеріологічного захисту, прилади радіаційного контролю та хімічної розвідки, оптичні та електронно-оптичні прилади, запасні частини до усіх видів зброї, спеціалізований інструмент, калібри та прилади для ремонту зброї, приладдя та спорядження до зброї й інженерні засоби» [4].

Таким чином, враховуючи нерозривний зв'язок зброї з озброєнням і розглядаючи ці терміни з позиції юридичного інституту захисту державності, слід з'ясувати, як вони впливають на формування доктринального визначення ОПК.

Натепер відсутнє легальне визначення поняття «оборонно-промисловий комплекс», а складність класифікації його учасників та відсутність напрацьованих критеріїв видової диференціації суб'єктів ОПК призводить до різного розуміння складу оборонно-промислового комплексу України.

Традиційно вважається, що поняття «оборонно-промисловий комплекс» є тотожним поняттю воєнно-промисловий комплекс з огляду на неагресивний характер зовнішньої політики України. Нині у значній кількості нормативно-правових актів вживається термін ОПК, при цьому в жодному з них не надається визначення ОПК. Аналіз окремих нормативно-правових актів дає змогу виділити *основні ознаки ОПК*, до яких належать такі характеристики, як системність, цілісність, специфічність, динамічність, регульованість та підконтрольність. Така система, як правило, включає в себе суб'єктів господарювання, незалежно від форми власності, які здійснюють розробку, виробництво, поставку, ремонт, модернізацію, знищення, утилізацію та продаж у тому числі на експорт озброєння та військової техніки (ОВТ). Крім цього, спеціальним об'єктом діяльності суб'єктів ОПК є озброєння, що має захисну функцію, а отже

у зв'язку з цим не може наділяти ОПК ознакою відкритості та публічності.

Водночас для ОПК як цілісної системи характерним є те, що вона включає в себе підприємства, установи, організації, які розробляють та виробляють озброєння, боєприпаси, військову техніку, спеціальні комплектувальні вироби до них, які розглядаються в такій системі як об'єкти, з одного боку, а з іншого – є суб'єктами господарювання та перебувають у підпорядкуванні у суб'єктів організаційно-господарських повноважень відповідно до наданих їм повноважень згідно із законом, які беруть участь у розміщенні, виконанні державного оборонного замовлення, мають функції регулювання та контролю за діяльністю суб'єктів господарювання у сфері ОПК, щодо яких вони здійснюють нормотворчі, управлінські, розпорядчі, контрольні функції.

Подвійна природа суб'єктів ОПК підтверджується в наказі Служби безпеки України «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» від 12.08.2005 № 440 [3] та Законі України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 № 3855-ХІІ [5], якими визначається, що **об'єктами оборонних галузей** є підприємства, установи, організації, які розробляють та виробляють озброєння, боєприпаси, військову техніку, спеціальні комплектувальні вироби до них, підпорядковані відповідним центральним органам виконавчої влади.

Оскільки структура ОПК України чітко не визначена законодавством, за результатами дослідження нормативно-правового забезпечення у цій сфері надаємо власне бачення того, що можна віднести до складників ОПК України.

До категорії «суб'єкти оборонно-промислового комплексу» належать:

Суб'єкти господарювання та організації, які здійснюють розробку, виробництво, поставку, ремонт, модернізацію, знищення, утилізацію та продаж у тому числі на експорт озброєння та військової техніки (ОВТ), будь-якої форми власності, які перебувають як в управлінні уповноважених органів державної влади, так і у приватній власності та працюють у таких галузях промисловості, як: авіабудування; виробництво артилерії та боєприпасів; бронетанкова галузь та бронетехніка; двигунобудування; радіоелектроніка; ракетобудування; засоби протиповітряної оборони; суднобудування, а також структурні підрозділи збройних сил, що займаються проведенням військових випробувань озброєнь, постановкою на озброєння нової зброї, зняттям з озброєння застарілої зброї і організацією його складського зберігання.

Під категорією «*підприємства оборонно-промислового комплексу*», що встановлено в наказі Служби безпеки України «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» від 12.08.2005 № 440 [3], розуміються підприємства, які здійснюють та забезпечують розроблення і виготовлення озброєння, військової техніки, товарів військового призначення та подвійного використання.

Коло суб'єктів управлінських повноважень в ОПК становлять: органи державної влади та інші суб'єкти управління, які беруть участь у розміщенні, виконанні державного оборонного замовлення, мають функції регулювання та контролю за діяльністю суб'єктів господарювання у сфері ОПК, щодо яких вони здійснюють нормотворчі, управлінські, розпорядчі, контрольні функції та інші суб'єкти управління: Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, Рада національної безпеки та оборони, Фонд державного майна України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Служба безпеки України, Міністерство юстиції України, Міністерство фінансів України та унікальне утворення – Державний концерн "Укроборонпром", який є уповноваженим суб'єктом господарювання з управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі відповідно до Закону України «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» від 16.06.2011 № 3531-VI [6].

Висновки

На поточний момент законодавство, що регулює сферу ОПК, має комплексний характер, однак залишається несистематизованим, а чинні нормативно-правові акти, що регулюють низку питань у тому чи іншому аспекті правового регулювання оборонної промисловості, не узгоджені між собою. Враховуючи специфіку досліджуваної галузі, неможливо чітко відокремити нормативно-правові акти, які регулюють виключно сферу оборонної промисловості. Адже науково-технічні розробки, готова продукція та послуги оборонної галузі економіки України слугують задоволенню не тільки військових, а й цивільних інтересів, і тут є поєднання приватного та публічного інтересу, незважаючи на переваги останнього.

Таким чином, надаємо своє бачення *доктринального визначення ОПК* як цілісної системи, що характеризується: специфічністю правового регулювання діяльності цієї системи, що базується на значному масиві норм національного загального та спеці-

ального законодавства, а також міжнародних нормативно-правових актів; особливим характером господарської діяльності, що визначається єдністю науково-промислових, технічних, представницьких та торговельних зв'язків її учасників за участі держави на всіх етапах взаємодії між суб'єктами ОПК (від встановлення обов'язкових норм і правил до безпосередньої участі у розподілі готової продукції та коштів у цій галузі); особливостями правового регулювання та здійснення управління об'єктами державної власності.

Структура ОПК на тепер включає в себе суб'єктів господарювання та організації, які здійснюють розробку, виробництво, поставку, ремонт, модернізацію, знищення, утилізацію та продаж в тому числі на експорт озброєння та військової техніки, які перебувають в управлінні уповноважених органів державної влади, інших суб'єктів управління та у приватній власності, працюють у галузі оборонної промисловості, але не виключно, виконують державне оборонне замовлення, а також відповідні структурні підрозділи Збройних Сил України, що займаються проведенням військових випробувань озброєнь, постановкою на озброєння нової зброї, зняттям з озброєння застарілої зброї і організацією його складського зберігання.

Для ефективності розвитку ОПК України доцільним є закріплення на законодавчому рівні основоположних категорій, таких як «оборонно-промисловий комплекс», «суб'єкти оборонно-промислового комплексу України», «суб'єкти управління в галузі ОПК» та чітке розмежування їхніх повноважень та функцій, систематизація законодавства, що регулює сферу ОПК, а також реформування ОПК відповідно до вимог сучасного ринку озброєнь та військової техніки та з огляду на євроатлантичну інтеграцію України.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови : в 11 томах. – Том 3. – С. 452. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/p/3/452/1>.
2. Тоїчкін Д. В. Зброя // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]; НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2005. – Т. 3: Е-Й. – 672 с.: іл. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.history.o>.
3. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05>.
4. Інструкція про порядок забезпечення, організації обліку та зберігання озброєння у Державній службі спеціального зв'язку та захисту

інформації України : наказ Адміністрації державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 07.12.2015 № 753 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1633-15>.

5. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.

6. Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі : Закон України від 16.06.2011 № 3531-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3531-17>.

Статья посвящена выяснению сущности оборонно-промышленного комплекса в хозяйственно-правовом аспекте. Исследованы вопросы, составляющие основу хозяйственных правоотношений в области оборонной промышленности Украины, в частности понятие «оборонно-промышленный комплекс», и те, которые неразрывно связаны с последним, выяснены его признаки, структура в целом и ее особенности, определен круг участников правоотношений в этой сфере. Предложены изменения в действующее законодательство.

Ключевые слова: оборонно-промышленный комплекс Украины, вооружение, оружие, субъекты оборонно-промышленного комплекса, предприятия оборонно-промышленного комплекса, субъекты управления в оборонно-промышленном комплексе.

The article is devoted to the clarification of the essence of the defense-industrial complex in the economic-legal aspect. The questions, which form the basis of economic legal relations in the field of defense industry of Ukraine, in particular the concept "Defense-industrial complex" and those that are inextricably linked with the latter, have clarified its features, the structure as a whole and its peculiarities, the circle of participants in legal relations in this area. Proposed changes to the current legislation.

Key words: Ukraine's defense industrial complex, arms, weapons, subjects of the defense industrial complex, enterprises of the defense-industrial complex, subjects of management in the defense-industrial complex.

